

ԴԻՑԱՐԱՆԱԿԱՆ

ՔԱՐԻ ՊԱՅՄԱՆՈՒՆՔԸ ՀԱՅԵՐԻ ՄԷՋ

2.

(Շարունակություն։)

Այս հաւատալիքի մէջ բնորոշ գիծն այն է, որ մանկանց հիւանդութիւնները բժշկող ժայռ-քարերը, բոլորը էլ «ծակ քարեր» են։ Այս հանգամանքը մի անգամ եւս ապացուցւում, որ ընդհանրապէս «ծակ քարերը», ըստ ժողովրդական հաւատալիքների, սովորաբար մանկանց հոգիներին ապաստանի նշանակութիւն են ունեցել, ինչպէս մատնանշել ենք նախորդ գլուխների մէջ եւս, երբ խօսք եղաւ կանանց յղութեան հետ առնչող հաւատալիքների մասին ու աւստրալիական «էրատիպա»յի նկատմամբ։

Այնուհետեւ յիշատակելի են զանազան հիւանդութիւնների դէմ յայտնի քարերը, որոնց կարելի է հանդիպել Հայաստանի ամէն մի քայլափոխում։ Վասպուրականում՝ ջերմ ունեցողները ուխտ են գնում Սնգղա Ս. Քարին, իսկ մէջքացաւով տառապողները — Մոգի Քարին։ Գանձակի գաւառում ուխտ են գնում մեծ գոմբի քարին՝ աշքացաւ, Վոսկեքեղին՝ փորացաւ, Սուրբ Նշանին՝ գլխացաւ, Գետաշէնի խաչին՝ մկնատամ ունեցողները։ Բորչալուի գաւառում «Դողի խաչ» անունով սեւ մեծ քար կայ, որ պաշտուում է իրրեւ ջերմի բուժիչ։ Շատ վայրերում էլ կան յատուկ քարեր, որոնք ժողովրդի մէջ յայտնի են իրրեւ հիւանդ անասունների բուժիչներ։

Մարդկային բախտը գուշակող քարեր շատ-շատ են տարածուած Հայաստանի վայրերում։ Գուշակութեան երեք ընդհանրացած ձեւեր ենք գտնում այդ հաւատալիքների մէջ։ Ամենատարածականն այն է, որ խաչքարերին, ուխտատեղիների քարէ պատերին, սուրբ համարուող ժայռերին ու քարերին քսում են կամ կպցնում փոքրիկ քարեր։ Եթէ վերջինները կպչում են, ուրեմն ուխտը կամ մտածածը կատարուելու է, յաջողութիւն է լինելու։ Երկրորդ ձեւը կայանում է նրանում, որ պաշտելի քարերին մեխ են խփում։ Եթէ գամբ ծակում է ու ներս

մտնում քարի մէջ, դա նշան է գրական գուշակութեան։ Երրորդ ձեւը համեմատաբար մի փոքր բարդ է։ Վասպուրականում կան «հանդեւաքար» կոչուած քարեր, որոնց միջոցով այսպէս են գուշակում։ Վերցնում են 4 փոքրիկ քարեր եւ կցում հանդեւաքարի վրայ, եթէ այդ փոքրիկ քարերը դասաւորուում են խաչաձեւ, դա նշան է ուխտի կատարուելուն։ Գանձակի գաւառում Սաչակապ գիւղի մօտ գտնուում է «խաչ-քցի» անունով մատուռ մէկ խաչքարով։ այդ խաչքարի վրայ դրած են մի անգամով 5—10 մանրիկ քարեր, որոնց խաչաձեւ դասաւորուելը «քարի նշան» է։

Բացի վերոյիշեալ համատարած 3 ձեւերից կան նաեւ տեղական իւրայատուկ տարրեր ձեւեր գուշակութեան։ Վասպուրականում Նորդուղի եւ Սոչապի սահմանների մէջ բարձրացող Բալիւր լեռան գագաթին կայ մէկ դոմեն։ Համբարձման տօնին, այստեղ ուխտ եկողներն իրենց ցանկութիւններն ու իղձերի կատարումն գուշակելու համար գնում են մասն այդ քարի վրայ եւ դիտում, եթէ քարը շարժուեց, դա յաջողութեան նշան է։ Վանի Այգեհտան արուարձանի հիւսիսային կողմը 2 ցից ապառաժներ կան, որոնք կոչւում են «խարս ու փեսի քար»։ Սուրբ փոքրիկն է մանր քարեր դրել այս «խարս ու փեսի քար» ժայռի վրայ, 3—4 մետր բարձրութեան փոքր խոռոչների մէջ։ Եթէ 1—3 անգամ դրելիս, յաջողւում է բուն խոռոչի մէջ դրել, հաւատում են, որ ուխտը կը կատարուի։ Նոյն Վասպուրականում՝ Ներքին Կարկառի ու Կեցանի միջեւ բարձրացող Սինեղըր լեռան գագաթին կայ ուխտատեղի — մատուռ, որ բաղկացած է իրար վրայ շարուած քարերից։ Ուխտաւորները մոմ են վառում ապա մէկ քար են դնում ճոճքի (յակուրջի) մէջ, որ կախուած է երկու հանդիպակաց քարերից։ Եթէ ճոճքն ինքներին շարժուեց, ուխտը կատարուելու է։

Երկրագործական կեանքը, որ ամբողջովին ենթակայ է բնութեան ուժերին, անշուշտ սերտ աղերս էր ունենում այն հաւատալիքների հետ, որոնց մասին ակնարկել ենք վերը։ Բնութեան պատահարների՝ հեղեղի, կարկառի, քամիների, երաշտի, անասունների ժանդախտի եւ այլ դէպքերում Վասպուրականի ժողովուրդը եկեղեցական ձէսով օծել էր տալիս մի խաչքար եւ կանդ

չեղան են պարունակում, որ քարացումը տեղի է ունեցել՝ հակառակ ծնողների ամուսնանալու հետեւանքով:

Քարացած հարսի մասին կարող ենք յիշատակել Գողթան դաւառի վանանդաձորում եղած «հարսի քարը» (գեալին դաշ) սարի գագաթին: Այդ քարին վերաբերեալ աւանդութիւնն ասում է, թէ մէկ հարս գլուխուանալիս է եղել, երբ յանկարծակի վրայ է գալիս սկեսրայրը: հարսը ամօթից քար է կտրում: Մի այլ հարսնաքար կայ Տաթևի վանքի հարաւային կողում թուրի անունով մօտ:

Աւելի շատ հանդիպում են քարացած հովիւներ: Վասպուրականում յայտնի են՝ Այնակա հովիւն իր շնով ու ոչխարներով — վարագայ լեռան հիսիսային կողմը, Կողբանց գիւղի մօտ, ապա «հովուի քարը» — վերին Սոչապի Պահանց գիւղի մօտերքը, եւս «հովուի քար» — Առնոս լեռան լանջին Սոքա ու Ծափանց գիւղերի միջեւ, վերջապէս» «քարացած հովիւ» — Պատականց գիւղի արեւելեան կողմը: Այդ բոլոր հովիւներն իրենց ոչխարներով հանդերձ քարացել են անէճքների հետեւանքով:

«Հովուի քարերին» շատ նման են ուղտերի եւ ուղտապանների քարացումները: Յիշենք Մշոյ դաշտի Նեմրութ լեռան «Նեմրութի գեւերը», որ այլապէս նաեւ կոչւում են «Բելի ուղտեր եւ ուղտապաններ»:

Քարացած օձեր ու վիշապներ նոյնպէս համատարած են: Լոռում Արդուի գիւղի մօտ «Օձի պորտ» անունով ահագին քարաշերտ կայ, որին ժողովուրդը ուխտ է դնում. բոտ աւանդութեան Օհան Օձնեցին է անիծել ու քարացրել այդ երկու օձ-վիշապներին: Նորբայտի գաւառում էլ կան վիշապաձեւ քարեր:

Ը

Ներկայ տեսութեամբ փորձ արինք՝ ազգագրական նիւթերի հիման վրայ բոտ կարելոյն լուսարանել քաղաքակրթութեան պատմութեան զրուագներից մէկը, որ վերաբերում է նախապատմական Հայաստանի քարէլարեան շրջանին: Այստեղ մենք դիտմամբ առ այժմ չօգտագործեցինք նոյն դարաշնին, գլխաւորապէս նորաքարայինին (նէոլիտին), վերաբերեալ տուեալները, որոնք լոյս աշխարհ են հանուել Հայաստանի հնագիտական պեղումներից, ինչպէս եւ

Արագածի լանջերում եւ այլուր յայտնաբերւած քաղաքակրթական մեղալիտեան արձաններից: Այդ վերջին տեսակի նիւթերը, որպէս հետեւանք մեծ մասամբ անկանոն, դիւպուածական հնագիտական որոնումների, դեռ եւս խիստ անբաւարար, ազգատ տուեալներ են հանդիսանում եւ բնաւ հետազոտւած, ուսումնասիրւած չեն: Իսկապէս այդ տուեալները վերաբերում են սոսկ քարէլարեան շրջանի նիւթական քաղաքակրթութեան, որ դուրս է գտնուում ներկայ յօդուածի շրջանակներից ու առաջարկւած նպատակից, այն է՝ պատկերացնել այդ դարաշրջանի մտաւոր-հոգեւոր կեանքի միայն մի քանի էջերը, որոշ կողմերը:

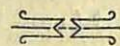
Ահա այդ առաջարկւած նպատակին իրօք մեծ ծառայութիւն են մատուցանում մեր հարուստ ազգագրական նիւթերը: Սրանց մէջ պահպանուել են հեւքեր, որոնցից մեկնեւով հնարաւոր է դատնում ո՛չ միայն արտաբերել ժողովրդական արդի հաւատալիքների մէջ պարունակուող հոգեպաշտական աշխարհը, այլ եւ որոշ չափով մեր մտապատկերներում վերականգնել նախապատմական Հայաստանի տպւած մտաւոր-հոգեւոր կեանքը, թափանցել երկար ու ձիւղ դարերի թանձր մշտնջող պատած առեղծուածային, անձանթ մի բնագաւառ:

Աւելին կ'ասենք: Մեր արձարձած ազգագրական նիւթերի մէջ նոյն իսկ նկատելի են, ինչպէս վերը քանիցս ընդգծեցինք, այն ուղիներն ու աստիճանները, որով ընթացել է քարադարային հոգեւոր քաղաքակրթութեան պատմական զարգացումը հոգեպաշտական մտապատկերից դէպի Փատիշխտական աշխարհայեացքները, որոնք ապա իրենց հերթին տողորուել են հեթանոսական ու այնուհետեւ քրիստոնէական կրօնների գաղափարներով¹:

Երեւան:

Խ. ՍԱՄՈՒԷԼՅԱՆ

(Վերջ:)

¹ Սոյն յօդուածի համար օգտագործած ազգագրական նիւթերը բաղել ենք գլխաւորապէս Խ. Լաւրյանի հաւաքածուներից, լոյս տեսած «Ազգագրական հնագիտական հասարակութիւն» պնուհեւե Գ. Ե. Սրուանձտեանի երկերից: Բացի այդ՝ օգտուել ենք. 1. «Բիւրակ» հանդիւրից. 2. Դաղկի, 1895 թ., էջ 351—358. 3. Արձագանք, 1893 թ., Թ. 142. 4. Արարատ, 1889 թ., էջ 445—466, 591—603. 5. Մշակ, 1899 թ., Թ. 42. 6. Լուսնայ, 1906 թ., Թ. 3. 7. Сборник материалов по описанию местностей и народностей Кавказа, հատ. Ժ. Գ.